АСЕРТИВНОСТТА КАТО МОДЕЛ ЗА ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА ТОРМОЗА И АГРЕСИЯТА В УЧИЛИЩЕ

Асертивността е модел на поведение, при който се отстояват позиции и мнение, базирани на осмислени и защитими права, общовалидни ценности и идентичност в социума. Тя ползва фундамента на личната отговорност и човешките права, както и съзнанието за правата на другите хора. Асертивността отразява разбирането за личната ценност на всеки. Възпитаването на подобен модел на поведение би помогнал много за противодействие на агресията и тормоза, както в училище, така и във всяка друга обществена сфера.

Съвременното общество е своеобразна проекция на социално-икономическите процеси, които протичат в глобален мащаб. Динамичният характер на връзките, отношенията и взаимодействията между хората, социлните групи и обществата до голяма степен предопределят ритъма на живот. Подобен аспект предполага редица характеристики в индивидуалното поведение на човека, свързани с прекомерна индивидуализация, силно ограничени умения за реални комуникация и общуване, загуба на чувство за колективизъм. С течение на времето тези характеристики кумулират и хората се изолират, изгубват чувството си за принадлежност и стават жертва на стреса, тормоза и агресията.

През последните две-три десетилетия българското общество не отстъпва от световните тенденции и приема почти императивно капацитетите и дефицитите на съвремието. Високият интензитет в развитието на новите технологии, навлезли тотално в живота на обикновения чавек, преструктурират традиционното битие и трансформират до голяма степен реалните социални връзки и отношения във виртуални. Така се губят много от уменията за общуване на живо, притъпяват се почтителността, толерантността, хуманизма като базови елементи на ценностната система, неглижират се основни човешки права, силно се редуцират лингвистичните средства и единици. Тази тенденция най-ярко се регистрира в младото поколение и подрастващите. Логично, корекцията на модела на поведение се възлага на основната институция, обучаваща и възпитаваща децата - българското училище.

Днес очакванията към образованието са големи и те могат да се разглеждат в контекста на изграждане на един мирен и демократичен свят, в който човешките права се зачитат. Динамиката на трансформациите в обществото поставят пред образованието нови предизвикателства, рискове и отговорни задачи, които трябва да се решат както в национален план, така и на ниво училище. Недооценяването на възпитанието в нашето общество като основен начин за формиране на обществено приемливо поведение поражда проблеми с интернализацията на социокултурните норми, ценностните ориентациите и нагласите. Състоянието на аномия в обществото затруднява реализацията на функциите на възпитанието в условията на демократизация на обществените отношения.

В днешно време почти ежедневно се оповестяват инциденти на тормоз и агресия сред младото поколение и най-вече в естествената им институционална среда - училището. Различни по-вид и степен на въздействие фактори от социалната среда влияят на съвремения ученик и индивидуалността по различен начин реагира чрез уникални емоции, чувства и действия. Липсата на стабилно интернализирана ценностна система, отсъствието на легитимни образци на поведение, обществеото неглижиране на ползите от възпитанието водят до несъответстващи на морала и човешките права деяния у малка част от децата и продуцират актове на тормоз, агресия, насилие и т.н.

В тази връзка МОМН още през 2012 г. със заповед на министъра бе утвърден Механизъм за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците в училище. [МОМН, 2012] В методиката за прилагане на механизма се декларира потребността, че "въвеждането на общ механизъм за противодействие на тормоза се налага от разбирането, че реален напредък в справяне с насилието може да бъде постигнат само в резултат на прилагането на последователна и целенасочена политика, която се споделя и следва от цялата училищна общност и се подкрепя от всички отговорни институции. Подобна политика е необходимо да включва мерки и дейности за превенция и намеса, както и разписани механизми и отговорности за действие в ситуации на насилие." [МОМН, прил. към зап.№РД09-611/2012]

Насилието между деца в училище обхваща широк спектър от прояви. То е явление със сериозни размери и оставя дълготрайни последици върху психичното здраве и поведението както на децата, които търпят насилие, така и на онези, които го извършват. Последиците от насилието в училище са особено тежки и от една страна силно привличат общественото внимание. От друга страна са възрастовите особености на децата, при които психическата устойчивост не е достатъчно укрепнала и травмите имат психодеструктивен ефект с увеличена продължителност в перспектива.

Няколко години по-късно новите схващания за философията на образованието, където училищната институция става епицентър в разбирането за приобщаване в обществото като цяло, механизмът за противодействие на тормоза се допълва и конкретизира с алгоритъм на прилагането. Със заповед Заповед № РД09-5906/2017 г. се утвърждава нов "Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование и алгоритъм за неговото прилагане". [МОМН, 2017]

Разбирането за насилие е дефинирано с оглед вида и средата на проява в редица нормативни документи, но в аспекта на специфичната възрастова група за изходна база се взема определението от Правилника за прилагане на закона за закрила на детето. Под "Насилие" над дете се счита всеки акт на физическо, психическо или сексуално насилие, пренебрегване, търговска или друга експлоатация, водеща до действителна или вероятна вреда върху здравето, живота, развитието или достойнството на детето, което може да се осъществява в семейна, училищна и социална среда". [ППЗЗД, доп.раз.§1, т.1, 2017]

Разграничени са няколко вида насилие според вида, средствата и начините на въздействие, както и функционалните области на човешкия организъм, които засягат. Така се разграничават:

- "Физическо насилие" - причиняване на телесна повреда, включително причиняване на болка или страдание без разстройство на здравето.
- "Психическо насилие" са всички действия, които могат да имат вредно въздействие върху психичното здраве и развитие на детето.
- "Сексуално насилие" е използването на дете за сексуално задоволяване.
- "Пренебрегване" е неуспехът на родителя, настойника и попечителя или на лицето, което полага грижи за детето, да осигури развитието на детето в една от следните области: здраве, образование, емоционално развитие, изхранване, осигуряване на дом и безопасност, когато е в състояние да го направи. [ППЗЗД, доп.раз.§1, т.2-5, 2017]

Насилието се проявява в различни посоки, когато се регистрира в училищна среда, обикновено то е ориентирано ученик - ученик, ученик - ученици или ученици - ученик. Извън училищна среда насилието най-често е ориентирано по посока възрастен - ученик или ученик - възрастен, като последните са инцидентни единични прояви.

Феноменът "тормоз" в ученическа възраст в институционална образователна среда е познат отдавна и вероятно датира от както съществува организирана образователна система. Като всеки друг феномен в системата на социалите отношения, тормозът също има динамичен характер и се променя във времето, както се променя и социалната среда, за която той се отнася . Тези промени засягат както поведението, така и начините на упражняването му.

Д. Олвеус, който се счита за пионер на изследването на тормоза като социален феномен, го дефинира като: "... повтарящи се във времето негативни действия от страна на един или повече ученици, когато някой умишлено причинява или опитва да причини травма или дискомфорт на друго дете чрез физически контакт, чрез думи или по друг начин." [Olweus, 1993, p.7] С други думи един ученик е обект на тормоз, когато е изложен многократно и с течение на времето на отрицателни действия от страна на един или повече ученици. Това е негативно действие, когато някой умишлено нанася, или се опитва да нанесе вреда или дискомфорт върху друг.

Разбирането за реалното съществуване на тормоза се свързва с няколко ясно дефинирани характеристики, които идентифицират и декларират наличието му:

- агресивно поведение демонстрирано от агресора към жертвата;
- перманентни или цикични прояви във времето;
- наличие на отношения, в които дисбаланса на властта е ярко изразен.

Особено важна е третата характеристика, когато става въпрос за междуличностни отношения, имайки предвид, че властта може да действа като определящ елемент между тормоза и други форми на агресивно или насилствено поведение.

Тормозът може да обхваща много широк спектър от поведения. Той може да е както проява на преки нападения свързани с физически контакт или вербална агресия, така и чрез нанасяне на щета на лична собственост. Друга разновидност на проявите на тормоза са по-деликатни и обикновено агресора не е пряк деятел на акта на тормоз, но продуцира в социалната среда фалшива или лична малко известна информация за жертвата, като цели да я злепостави или дори социалната група да я изключи от състава си.

Проявите на тормоз най-общо могат да бъдат разделени на следните основни групи:

- Физически тормоз - действия, имащи за цел причиняване на болка или въвеждане в състояние на безпомощност;
- Вербален тормоз - вербална агресия, целяща нанасяне на обида, унижение и страх;
- Психически тормоз - акт на действие, свързан с нанасяне на вреда на лично имущество или причиняващ психически дискомфорт, както и вербална или паравербална агресия, имаща за цел дискредитиране или въвеждане в състояние на зависимост;
- Социален тормоз - действия, целящи дискредитиране на индивида в рамките на социалната среда или игнорирането му от състава на социалната група;
- Кибертормоз - насилие и тормоз, които се осъществяват във виртуална среда чрез дигитални устройства. Включват създаване и разпространение на обидни, заплашителни и подигравателни визуални материали, снимки и текстови съобщения, които уронват достойнството на детето или го унижават.

Физическият тормоз е формата, която възрастните най-често забелязват и затова често мерките за справяне обикновено са насочени именно към нея. Психическият и социалният тормоз по-трудно могат да бъдат установени, тъй като те не са толкова ясно различими, а и децата от своя страна нямат нагласата да споделят с възрастните за своите преживявания.

В много случаи социалният и психическият тормоз, като обидните думи и прякори, социалното изолиране и други се подценяват и считат едва ли не за нормална част от процеса на социализация и израстване на децата.

Тормозът, независимо от това как се упражнява, е деструктивен и опасен вид насилие. Справянето с последствията от тормоза е сложна задача и изисква продължително време, особено ако е дестабилизирана психическата устойчивост на детето. Следователно усилията за справяне с насилието от деца над деца в училище трябва да бъдат насочени към всички проявления на това явление, а не само към неговите физически форми.

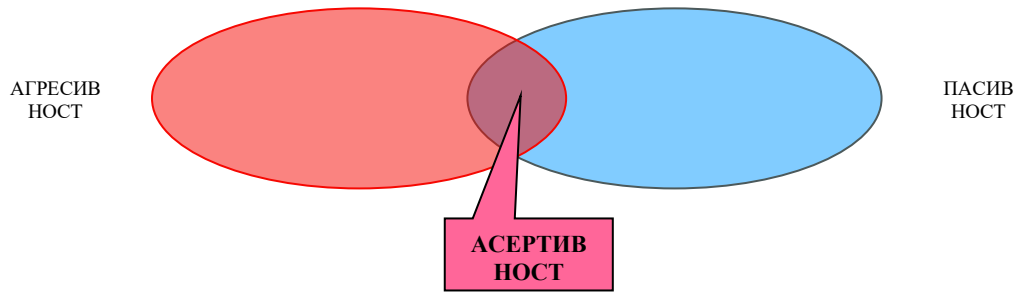
Съществуват много препоръки и практики от страна на психолози и педагози за противодействие на проблема с тормоза и агресията в училище, базирани на научни и емпирични изследвания. Един от възможните варианти за превенция и отпор на тормоза и агресията в съвременото училище е възпитание в асертивност на децата.

Асертивността е форма на поведение, при която се демонстрира, както уважението към себе си, така и уважението към другите хора. В основата й стои философията за личната отговорност и съзнанието за правата на другите хора. Асертивното поведение отразява разбирането за личната ценност на всеки. Това означава осмислянето и осъзнаването за притежание на редица права, които са ползваеми, защитени и неотменими, права, които са притежание и се ползват от всеки човек. Освен тях всеки трябва да познава и да е наясно с вътрешния си мир, да е наясно с чувствата си, да се изразява точно, ясно и конкретно, като в същото време не доминира над другите и не е агресивен към тях.

Терминът "асертивност" (eng. ***assertiveness***) в буквален превод означава "да отстояваш себе си". В този смисъл асертивното поведение е защита и утвърждаване на идентичността на индивида без да се засягат правата и достойнството на другите. То означава още способността да се изразяват мисли, мнения, потребности и усещания пряко, откровено и най-вече добронамерено. Същевременно в процеса на изразяване не трябва да се накърняват или отричат правата, чувствата и потребностите на другите.

В процеса на взаимоотношенията с хората се диференцират три типа поведение. (сх.1)

Схема 1. Диференциация на типовете поведение в процеса на общуване

Агресивните прояви на поведение се появяват при различни обстоятелства на несигурност, неувереност, реакция на неуспех, необходимост от разрешаване на конфликт с обкръжението и др. Те обикновено са резултат на яд или гняв като силна отрицателна емоция с агресивна насоченост, която се проявява чрез внезапни, неконтролируеми, понякога двигателни, ескпресивни жестове и вербални изблици. Възпитанието е основният фактор за овладяване и правилно насочване на гневните изблици и реакции с цел редуциране на агресивната окраска. Научаването да се

регулират и контролират двигателните или вербалните прояви на гнева е първата стъпка към превенция на агресивните прояви.

Пасивното поведение е проява на тотален конформизъм по отношение на чужди мнения, убеждения, потребности и усещания, за сметка на собствените, дори и когато те не са близки по смисъл и съдържание.

Асертивното поведение е гранично и защитава персоналния идентитет. Не случайно единият от принципите на асертивността е "честност в отношенията с другите и същевременно честен и със самия себе си". Асертивността е акта да защитаваш собствените си основни човешки права без да нарушаваш основните човешки права на другите. Това е модел на поведение, който взима под внимание границите между правата на един индивид и правата на другите и действа така, че да запази тези граници стабилни.

Да си асертивен означава:

- осъзнаването за притежание на редица права, които се използват и защитават;
- придобиването на ясна визия за собствените чувства и приемането им като нещо значимо;
- изразяването да е ясно, просто, директно и по свой начин.
- отсъствието на доминация над другите;
- осмислянето като предизвикателство в ситуациите, в които има неравностойност;
- отговорен и честен към себе си и към другите;
- разбиране по отношение гледната точка на другите без да е необходимо да се приема;
- приемане на собствените чувства, мисли и действия;

Асертивността позволява на индивида да се чувства комфортно в средата, в която битува, способна да отстоява позиции, да декларира мнение и да изразява чувства и емоции, личност, която се чувства добре „в кожата си". Асертивният човек е отворен към другите, контактен и общителен. Склонен е да поема рискове и да поема отговорност за своето поведение. Асертивна е тази **личност**, която е стабилна, спокойна, уравновесена и балансираща, емпатична. Вербалното поведение се изразява в свободно и спокойно изговаряне на мислите, чувствата, емоциите, мнението, становището. **Асертивният човек** не позволява на другите да му нарушат правата, но и не нарушава правата на другите хора. Асертивният стил на поведение е този, който познава своите граници, отстоява своето лично **пространство** и познава и се съобразява с границите и личното пространство на другите хора. Това е повече от необходимо на съвременното младо поколение за бъдещето и просперитета на нацията.

Литература:

1. МОМН, Заповед № РД 09-611/2012 на министъра на образованието, младежта и науката за утвърждаване на Механизъм за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците в училище, 2012;
2. МОН, Заповед № РД 09-5906/2017 на министъра на образованието и науката за утвърждаване на Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование и алгоритъм за прилагане на механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование, 2017;
3. Правилник за прилагане на закона за закрила на детето, обн. ДВ. бр.66/25.06.2003, изм. ДВ. бр.79/3.10.2017;
4. Olweus, D., Bullying in schools: What we know and what we can do, Oxford, 1993;